

EURÓPAI KÖNYVKULTÚRA MAGYAR FÖLDÖN

Amikor könyveket írunk, nyomtatunk, gyűjtünk, őrzünk, olvasunk, terjesztünk, vagy róluk értekezünk, akaratlanul a könyves kultúra művelőivé válunk. Ennek forrásait a szellemi élet nyomtatványai szolgáltatják, módszeréhez tartozik a művelődés- és irodalomtörténeti bűvárlat, mestersége a tipográfia, tudománya a könyvtártudomány. Azon belül „*A könyvtörténet a könyvek fizikai jelenségeit, köntösét, külső formáját, elállításuk módját tárgyalja, de mindenkor figyelve külsejüknek a kor eszmevilágával való összefüggéseire*”. A könyves kultúra ugyanakkor nélkülözhetetlen kellék a szellemi élet bármely területén, ha azok műveléséről, történetük áttekintéséről van szó.

A könyv előzménye és születése elsősorban nem Európához kapcsolódik, hanem az emberi kultúra valamennyi bölcsőjéhez. Mezopotámiában, Egyiptomban, a Földközi tenger partján, Kínában, Amerikában a kialakuló írásbeliség egyaránt megteremti a kőtáblát, az agyagtáblát, a papirusz tekercset, vagy rovásírással rótt pálcát, a pergament, majd a kódexet. Minden kultúrkör létrehozta tehát a maga ismereteket rögzítő és továbbadó „*könyvét*”, ami nem feltétlenül hasonlít a mai értelemben vett nyomtatványra, s amit a technikai adottságok előtt döntően az írásbeliség fejlettsége határoz meg. Az írásbeliség bizonyos szintű kialakulása nem jár együtt azzal, hogy az információt rögzítő és kommunikáló dokumentum egyúttal központi szerepet is kap. Hosszú ideig - századokon át - bár megjelenik a kézzel írott könyv, mégis a szóbeliség dominál, miközben egy nagyon szűk réteg ír és olvas. Korán fölmerül egy máig időszerű dilemma: - technika már van, kulturális fogadókészség azonban még nincs, vagy fordítva: a szellemi éhséget sokáig nincs mivel csillapítani.

Viszont mai értelemben vett könyvnek tekinthetjük már az 10. század Európájának kódexét, mert a karoling reneszánsz „*olvasási forradalma*” alatt a kéziratos könyv már jelentős olvasóközönséggel találkozik.

Európa a szervezett keresztyénségnek, az egyházi használatnak köszönheti a könyvet. „*A kolostor olyan könyvek nélkül, mint egy vár fegyverek nélkül*”² - állították már a 12. században. S amiképpen a várakat igyekeztek fegyverekkel telerakni, azonképpen igyekeztek a kolostorok másoló műhelyei kéziratos irodalmat előállítani, cserélni, gyűjteni. A kolostori könyvtárak állománya az 1200-as évek végén emelkedik az addig több száz tekercsről és kötetről 1000 - 2000 példány közé.

A radikálisabb szellemi irányzatok keresték és megtalálták azt a könyv - formátumot, mely legjobban megfelelt eszméik kifejezőjének és hordozójának. A humanizmus tudománya, a reneszánsz művészete, a reformáció hitújítása lerakták a modern könyv és könyvtár eszmei és formai alapjait. A nyomtatott könyvet kétségkívül Európának köszönheti a világ, bár a Gutenberg János nevéhez kötött, az öntött betűk sokszorosítása révén folyamatosan szedhető nyomóforma még a kódex virágkorában született és maga is a kézzel írott könyvet próbálta utánozni.

Ősnyomtatványokat állítanak elő az 1400-as évek első felében Németországban, az 1460-as években Itáliában, az 1470-es évektől pedig csaknem minden nyugat- és közép-európai országban. Magyarországon 1473-ban nyomtatja Budán Hess András a *Chronica Hungarorum*-ot. A második magyarországi ősnyomda 1477 és 1480 között működik Pozsonyban, melynek három kiadványa ismeretes. A német tartományokban a lipcei és frankfurti könyvvásárok jeles

1 Fitz József: A magyar könyv története 1711-ig. Bp. 1959. 9.p.

2 Hessel A.: A könyvtárak története. In: Könyves kultúra. XIV-XVIII. század. Szeged, 1997. 117.p.

fórumokat teremtenek a könyv kultuszának, hála - Gutenberg után - J. Schönsperger és J. Grüninger munkásságának.

Rómában, majd Velencében készülnek az első antikvák, melyeket művészi szintre emelnek Nicolas Jenson és Aldus Manutius „aldinaként” ismert munkái és kiegészítének Gabriele Giolito, s a firenzei Filippo Giunta „giuntinái”. Svájcban J. Frobenius, Franciaországban Jodocus Badius, az Etienne - latinosan : Stephanus - nyomdász-dinasztia és Claud Garamond, Hollandiában Christoph Plantin, majd az Elzevirek tesznek sokat azért, hogy gyönyörűségünket leljük a, címlappal, számozott oldalakkal ellátott reneszánsz könyvben - amit Holbein, Dürer, Rembrandt illusztrálnak - később pedig az udvari ízlést kiszolgáló, már zsebben hordható, túldíszített, végtelenített című, színes nyomású, finom tónusú metszetekkel gazdagított barokk, manierista, majd pedig a puritánabb, klasszicista könyv változataiban.

A reformáció fölvirágzásának korszaka egybeesik a kommunikációs eszközök forradalmának korával. A 16. század első felében már nem kiváltság, hanem általánossá válik a nyomtatott könyvek birtoklása a közönséges halandók körében. A reformáció híveinek a felfogása szerint a kézisajtó Isten ajándéka, amit azért adott az emberiségnek, hogy elősegítse az igazság elterjedését és megismertesse az egész világon az igaz vallás tanításait. A reformáció elindítójának tekintett Luther Márton föllépésével egyúttal megindul a „röplapok háborúja”: egy olyan korabeli „sajtókampány”, ami a 95 pont kiszögezésével egy időben ország és Európa-szerte kézről-kézre adott pamfleteken, röplapokon ad hangot az erkölcsi bírálatnak, társadalmi elégedetlenségnek, első ízben statuálva példát arra, hogy a sajtó képes hathatósan befolyásolni a közvéleményt, s azon keresztül pedig a politikai döntéseket. A reformáció századában már nem találunk olyan szellemi--politikai csoportosulást, amely sajtó nélkül be tudná tölteni feladatát. A hatalom egy-egy helyi nyomdát ellenőrizhet ugyan, de az

egész kontinensen terjedő tiltott irodalommal szemben már tehetetlen.

Mivel a népnyelven írt művek hódítanak, a hitújítás és az anyanyelvi kultúra kölcsönösen inspirálják egymás rohamos fejlődését.

Az addigi klérus mellett - az egyetemes papság biblikus tanítása alapján - a laikusok bejelentik igényüket az intenzív egyházi tevékenységre. A protestáns egyház vezetése a paritás elvére épül, olyan közösségi irányításra, melyben egyenlő félként vannak jelen minden szinten a papi és világi vezetők. A közéleti szerep vállalásának feltétele lesz a teológiai tájékozottság. Az erdélyi református fejedelmek legtöbbször személyében jó példát találunk a klasszikus humanista és a reformátori, biblikus - teológiai műveltség elsajátítására.

A hitvitázó irodalom kibontakozása jelentősen megnöveli az évi könyvtermést, aminek köszönhetően Európa nyugati felében a tipográfiai vállalkozás a nemes hivatás mellett egyúttal jó üzletnek tekinthető.

Az 1500-1600-as évek könyvtára még a kéziratárra, levéltárra sokszor jobban hasonlít és enciklopédikus gyűjtőkörre folytán inkább múzeumi jellegű, mégis fölerősíti a szellemi folyamatokat, döntő eszköze a tudomány művelésének, az oktatásnak, s a gondolkodás megújításának, hiszen vallást, bölcseletet, hagyományt, irodalmat, művészetet egyaránt tovább örökít.

Az egyházi, főpapi, főúri, uralkodói, gazdag polgári magángyűjteményekről, intézményi, iskolai és tudós könyvtárakról lassan elmondhatjuk, hogy tobzódnak azokban a könyvekben, melyek a tulajdonos vagyoni helyzete, rangja, egyéni igényessége, s a kor stílusirányzata szerint változtatják kötésüket, méretüket, formájukat, díszítésüket. Az önálló helyet és funkciót kikövetelő könyvtári gyűjtemény a barokk, majd a klasszicista teremkönyvtárban éri el csúcspontját. A könyv és könyvtár egyrészt a tulajdonos vélt, vagy valós tekintélyének emléket állító státusz szimbólum, másrészt a tágabb szellemi környezetének egyik jelentős tényezője.

A kéziratok újságok és nyomtatott újságok, azután pedig a közvéleményt formáló, időszerű tartalommal rendszeresen megjelenő hírlapok, folyóiratok óriási olvasóközöniséget mozgatnak meg, s megfosztják a könyvet a kizárólagos információhordozó szerepkörétől, de a helyzetét még évszázadokon keresztül nem képesek megrendíteni: - az előállított könyvek száma egyre nő. A papírgyártás, a festékipar, a nyomdai műveletek gépesítésének technikai vívmányai Angliában honosodnak meg elsőként, s itt tapasztalható a könyvnyomtatás nagyarányú föllendülése az 1600-as évek közepétől.

A nyomtatvány és az olvasóközöniség kapcsolatát eddigiekben az jellemezte, hogy nagyjából ugyanazt a könyvállományt érthették el az egymást követő nemzedékek, az érdeklődésüktől, helyzetüktől és anyagi lehetőségeiktől függően. Az 1700-as évek végén azonban Európában az olvasó polihisztor szerepe már nem tölthető be, mivel a könyvek, könyvtárak, olvasókörök számának gyors növekedése, a tömeges, könnyebb, olcsóbb

hozzáférségs kapcsán olyan olvasási forradalomról beszélhetünk, mely a korábban homogén olvasóközönség sokrétűvé és sokszínűvé formálódását visszavonhatatlanul félerősítette.

Franciaországban, a német tartományokban, Svájcban, Olaszországban, a Németalföldön, hasonlóképpen kialakulnak a könyvnek, mint tömegcikknek az előállítási feltételei, s ez egész Európában maga után vonja úgy az olcsó ponyva piacra kerülését, mint a művészi szintre emelt könyves mesterség kibontakozását, mind a díszítésben, illusztrálásban megnyilvánuló könyvművészeti mozgalom terjedését.

Az 1800-as években - az első könyvtárak pár száz kötetes gyűjteményéhez és a 1700-as évek pár ezer kötetes állományához képest - a nagykönyvtárak túllépik a 100.000 kötetes nagyságot. A polgári könyvtártípusok közt az eddigi egyházi, főúri, iskolai és magánkönyvtárak mellett, megjelenik a nemzeti, a tudományos, a közművelődési könyvtártípus, s a nyilvános könyvtárak sűrű hálózata. A francia, angol nemzeti gyűjtemények - a párizsi Bibliothèque Nationale, az angol British Library - a királyi könyvtárak több 100.000 kötetes állományára épülnek, s a 20. században - a többi európai nagykönyvtárral együtt - meghaladják a pár milliós könyvállományt, s olyan intézményekké válnak, melyek első számú elhordozói a Gutenberg-galaxis minden áldásának és átkának.

Az már az ezredvég ellentmondásai közé tartozik, hogy a Gutenberg galaxis és az informatikai forradalmak korában az analfabéták arányát a Föld lakóinak 28 % - ában állapíthatjuk meg. Ez 1990-ben kb. 900 millió lelket számlál. S mindezen tényeket leszögezhetjük akkor, amikor a világ könyvtermése évente kb. 800.000 mű sok száz milliós példányszámban, aminek a 45%-át Európa, 16 %-át az USA állítja elő.³

3 Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban. Bp. 2000. 383. p.

Az 1980-as években 8-9.000 -féle sajtó jelenik meg évente. 3/4 részüket Európa és az USA termeli. Az egy főre eső példányszám Angliában és Japánban meghaladja a fél-ezret, Svédországban 496, Franciaországban 205.

A könyvkölcsönzés ugyanekkor az USA-ban 986, Angliában 637, Svédországban 77, Franciaországban 89 millió kötet évi forgalmát jelzi. 4

A magyarság a saját „könyvét,” a rovás írással megírt pálcát, amin üzeneteket, leveleket lehetett küldeni, pusztulásra ítélte a görög, majd a latin kereszténység fölvétele. Mind a görög - bizánci - mind a latin egyház missziója fölöslegesnek, sőt, károsnak ítélte az általa értelmezhetetlen, eredeti magyar írásbeliséget, s a szent tudomány hirdetését, valamint az ehhez kapcsolódó művelődési monopóliumot feltételként a latin iskolához kapcsolta. A könyvkészítés egyházi kiváltság, a latin egyház azonban nem készített magyar nyelvű könyveket, hiszen mind a liturgia, mind a tudomány, sőt, az irodalom nyelve évszázadokon át a latin maradt. Miközben a népi kultúra korszakokon keresztül őrizte nálunk az ősmagyar írásbeliség emlékeit, ugyanakkor sajátos, kettős kötődéssel integrálta a latin egyháziasságot és műveltséget.

Középkori könyvkultúránknak köszönhetjük a hazai írásbeliség első megmaradt emlékeit. s Legrégebbi könyveink a kódexek, 6 egyúttal irodalmi anyanyelvűségünk kezdeteinek megörökítői,

az 1200-as évek második felében használatban lévőknek feltételezett magyar Szt. István - legendával, Margit-legendával és magyar nyelvű Biblia-részlettel. 8

A magyarság eredetét és történelmünk eseményeit idéző krónikáink Közép-Európa legjelentősebb történelmi forrásai. Anonymus Párizsban tanuló tudós, Temesvári Pelbárton keresztül már a magyar szellem jelenik meg Európában. Szent Ferenc legendájának terjedésével a közkedvelt európai témák egyike vonul be a magyar irodalomba. Kézzel írt, majd nyomtatott könyvek népszerűsítik a magyar uralkodóháznak - az Árpád-háznak - azt a 38 tagját akiknek szentté avatásával a világkereszténység példaképeit egyedülálló módon gazdagították.

A humanista könyvgyűjtőink - Vitéz János félezer kötetes könyvtárával, 9 s Janus Pannonius, aki a pozsonyi egyetem fölállítását szem előtt tartva Rómából, Firenzéből, Ferrarából, Velencéből személyesen vásárol és rendel könyveket - nem maradnak el nyugati kortársaik mögött. Mellettük sorolhatjuk azokat a főpapokat, akiknek könyvgyűjteményeiről tudunk: - Debrenthei Tamás (1466), Báthory Miklós (Vác), Garázda Péter (Esztergom), Nagylucsei Orbán (Győr), Perényi Ferenc (Nagyvárad), Filipec János (Nagyvárad), Váradi Péter (Kalocsa), Thuz Osvát (Zágráb), Bakócz Tamás (Esztergom), Szathmáry György (1524), Thurzó Zsigmond (Nagyvárad), Haczaqi Márton (Nagyvárad), Henckel János (Buda), Landeshit György (szepesi kanonok), Kálmáncsehi Domokos (Erdély), Handó György (Kalocsa), Farkas Bálint (Nagyvárad).

Az említett budai ősnymoda (1472) az első hazai latin nyomtatványainkat állítják elő, (Budai Krónika), miközben a kolostori másoló műhelyek még kéziratos könyveket készítenek.

4 Uo.. 384.p.

5 Szent István : "Intelmei..."

6 1050-1060-tól.

" Halotti Beszéd, ómagyar Mária-siralom.

8 1270 előtt. Mezey László: Irodalmi anyanyelvűségünk kezdetei az Árpád-kor végén. Bp. 1955. 35.p.⁹ Madas E.-Monok I.: A könyvkultúra Magyarországon a kezdetektől 1800-ig. Bp. 2003. 69.p.¹⁰ Csapody-Tóth-Vértessy: Magyar könyvtártörténet. Bp. 1987.64-71.p.

A Bibliotheca Corviniana nemcsak Magyarország, hanem Európa egyik legjelentősebb gyűjteménye. A - becslések szerint - több ezer kódexből és ősnymtatványból álló könyvtár kb. 50.000 művet, számos kolligátumot tartalmazott. Tartalmuk szerint, az anyag nagy részét görög és latin klasszikusok, ókori szerzők, s tudós kortársak munkái tették ki.

Nyugaton már ekkor szép számmal dolgoznak magyar mesterek : Petrus Ungarus, Hugo Meram de Ungaria, (Lyon, Toulouse), Thomas Septemcastrensis (Mantua), Johannes Franciscus, Andreas Corvus, Petrus de Bartpha, Rafaynus Ungarus (Velence), Gabriel Brunch Hungarus (Valencia).

Budán pedig megjelennek külföldi kiadók: Theobald Feger, Georgius Rüm, Johannes Paep, Urbanus Kaym, Stephanus Heckel, Mathias Milcher, Jacobus Schaller, Michale Prischwicz, Johann

Hertzog.¹¹

A középkor diákjai a hazai - pécsi, óbudai, pozsonyi - egyetemek mellett fölkeresik Krakkó, Pádova, Párizs, Bologna egyetemeit, ahonnan rendszerint

könyvekkel is fölszerelve térnek haza.

Jelen vannak könyvkultúránkban a főúri és tehetős polgári könyvgyűjtők : Werbőczy István, Drágffy Tamás, Derschwam János (Besztercebánya), Zsámboky János (Bécs), Batthiány Boldizsár, Batthiány Ádám, Istvánffy Miklós, Perényi Péter, Perényi Gábor, Zay Ferenc, Haunolt János (Selmecebánya), Rimay János, Gyulai Pál, Bethlen Elek, Sásdi Benedek, Esterházy Miklós, Wesselényi Miklós, Révay Ferenc, Zrínyi Miklós, Nádasdy Ferenc. A Mohács (1526) utáni Magyarországon 55.000 kézirat utal a forgalomban lévő kódexek mennyiségére.

Megjelenik nyomtatásban a kontinens legősibb alkotmánya, a Magyar Szent Korona törvényével, tanával, eszmeiségével, s vele a magyar kereszténység Európát a vére árán védelmező lelkesége évszázadokon át sugárik ki a szűkebb és tágabb környezetünkre.

Ahogy Árpád-házi királyaink többsége, úgy a török háborúban jeleskedő vitézeink portréi is föltűnnek a nyugati újságlevelekben, könyvekben. Kiemelkedő történelmi személyiségeink egyúttal az európai közélet kiemelkedő alakjainak tekinthetőek, egészen a második világháború befejezéséig.

A három részre szakított országban a Királyi Magyarország és Erdély adhatott otthont a vándornyomdászoknak, vagy a letelepedett könyvkészítő műhelyeknek. Az első önálló, magyar nyelvű nyomtatvány és önálló könyv Krakóban lát napvilágot (1527, 1533), s magyar szerzők munkáit nyomtatják - többek között - Bécs, Amszterdam, Bazel, Frankfurt, Halle, Heidelberg, Leyden, Nürnberg, Prága, Velence, Zürich nyomdáiban.

A hazai tipográfiák pedig az Órvidék - Dunántúl - Felvidék - Partium - Erdély - vonalán körülölelik a török megszállás területeit: - Szeben, Brassó (Honterus János), Sárospatak (Sylvester János), Kolozsvár (Hoffgreff, Heltai), Magyaróvár, Kassa, Debrecen (Huszár Gál), Nagyvárad, Gyulafehérvár (Hofhalter Rafael), Komjáti, Nedelice, Alsóindva, Sempert (Bornemisza Péter), Bártfa (Gutgesell Dávid, Klösz Jakab), Pápa, Nagyszombat, Besztercebánya, Detrekő, Szászsebes, Németújvár, Szászváros, Galgóc, Rárbók, Monyorókerék, Vizsoly (Manskovits Bálint), Németlövő (Manlius János), Vimpác, Sopron. (1529-1598).

A 16. században 20-ból 19 nyomda a protestantizmus szolgálatában áll, s a megjelenő kiadványok 95%-a a reformáció jegyében kerül a közönség elé, a bibliafordítással, hitépítő

11 Fülöp Géza: A könyvkultúra a könyvnyomtatás kézműipari időszakában. Bp. 1989. 31. p.

könyvekkel egy lélegzetre hatalmas lendületet adva úgy a hitvallásnak mint az olvasási kultúrának. A reformáció századában magyarországi könyvekből közel 1000, a 17. században 4000, a 18. században 16.000 példányt nyomtattak ki.¹²

A Biblia magyarítására ugyanabban az időben kerül sor, amikor a többi európai nemzeti nyelvre lefordítják. A Biblia-kiadások hazai történetének áttekintése egyúttal a Magyar Könyv tipográfiájának és művészetének a fejlődését szemlélteti évszázadról évszázadra, s megmutatja, hogy a magyar könyvkultúra minden korszakban lépést tart a fejlettebb nyugatéval.

A reformátorok elsődleges célja a hitvallás és az annak megfelelő erkölcs oktatása és nevelése. Ezt a célt látja maga előtt Luther, amikor a városi magisztrátusnak javaslatot tesz könyvtár alapítására. Semmiféle népművelői szándék nem vezet, hanem inkább az „*igaz tan*” műveinek a gyűjtése és őrzése, hogy azok, akik alkalmasak rá, fölvértézhessék magukat ezekkel a szellemi fegyverekkel. Fontosabbnak tartja ennél az „*élő könyvek*”, azaz a prédikátorok számának növelését.¹³

A hitharcra összpontosító reformátori tevékenység első renden valóban új hitvallást, egyházszerkezetet hozott létre. Másodlagosan azonban a kommunikációs forradalmat, a tipográfiai ipart, az anyanyelvi és könyves kultúra megizmosodását, az ezzel járó gazdasági föllendülést, irodalmi kibontakozást ugyancsak a számlájára írhatjuk. S ha „*ráadáskeppen*” ilyen gyümölcsöket termett a hitújítás mozgalma, akkor érdemes egy pillantást vetni arra, hogy miként határozta meg a könyv szerepét és jelentőségét a protestáns hittudomány?

Nem mehetünk el ui. szó nélkül amellet, hogy az univerzumot mikrovilágként leképező protestáns templom középpontjában, a szentségek kiszolgáltatásának színhelyén az úrasztala áll, rajta a nyitott Bibliával. A Biblia pedig 66 könyv kolligátuma, egy valóságos könyvtár, mely a legolvasottabb könyv gyanánt vonult be művelődéstörténetünkbe. Nem ez a lényegi üzenete az úrasztalán lévő nyitott Bibliának, de másodlagos hatását tekintve semmiképpen sem elhanyagolható, hogy hitvalló őseink a világegyetem, s egyúttal a mindenkori istentisztelet középpontjába egy könyvtárat állítottak, az isteni ihletésű szent könyvek gyűjteményét, s ez a pozíció a könyvnek és a könyvtárnak évszázadokon át, máig ott megőrzött, központi helye a művelődéstörténetünk alakulását sok tekintetben befolyásolhatta.

Nem tekinthetjük ideálisnak a Mohács utáni időszakot a könyvkultúra szempontjából a keresztyén Európa védelmében „*két pogány közt, egy hazáért*” vívott küzdelmek állandó háborús pusztításai miatt. Mégis, a nyugatinál sokszorta mostohább körülmények között, egyházszerkezet, iskolarendszer épül, nyomdák működnek, külföldi egyetemjárásról, a protestáns országok -, svájci, holland, angol, skót, német - univerzításairól hozzák magukkal a magyar diákok a tudást, s az új könyveket, miközben a tehetősebb gyűjtők, tudósok, lelkipásztorok megrendeléseit már nyugati kereskedők teljesítik. A kollégiumi könyvtárak főúri patrónusaik támogatásával, folyamatos, élénk nyugati könyvkereskedelmi

kapcsolatokkal és hazai kiadói tevékenységgel építik gyűjteményeiket. A török elől és hitvitázó ellenfeleitől menekülő tudós prédikátor, Szegedi Kis István műve mégis nyugaton ér meg több kiadást.

12 Nyugat-Európában ugyanekkor 60-70-szer ennyi könyvet állítanak elő. Magyar művelődéstörténet. Bp. 1998. 192.p.

13 Gilmont J-F.: A reformáció és az olvasás. In: Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban. Bp. 2000. 250. p.

Protestáns prédikátorok könyvtárai közül pl. Miskolczi Csulyak Istváné 393 kötetet, Geleji Katona Istváné 160 művet, Unglerus Lukácsé (erdélyi szász evangélikus püspök) 155 művet, Török Balázs prédikátoré 93 tételes, Demétei András (Zemplén) 85 kötetes, Tatai János (Komárom) 70 tételes, Károlyi Gáspáré 73 könyvet tartalmazó jegyzéket, hagyott az utókorra. Weber János evangélikus lelkész több tucat könyvből álló könyvtáráról tudunk.¹⁴ Tótfalusi Kis Miklós tipográfiája az európai élvonalba sorolható.

Az ellenreformáció, a jezsuiták tevékenysége, a nagyszombati egyetem, az újjáéledő szerzetesi könyvtárak, Pázmány Péter tevékenysége, a főúri (Ráday Gedeon, Széchenyi Ferenc, Bruckenthal Sámuel, Teleki Sámuel, Festetics György, Apponyi Antal, Reviczky Károly) és főpapi gyűjtemények (Klimó György, Esterházy Károly, Batthiány Ignác, Patachich Ádám) más oldalról, de föllendítik a könyvművészetet és a barokk könyv elterjedését.

A Rákóczi-szabadságharc adja könyvkultúránknak az első hazai - latin nyelvű - újságot. Békeidőben világi téren kaszinók, klubok, olvasókörök alakulnak a 18. század végétől, ahol a könyvek mellett már magyar nyelvű lapokat olvashatnak. A kor sajátossága, hogy olyan egyéneknek, családoknak is vannak könyveik, akiket ma írástudatlanoknak minősítenének. Ez időben pl. a dunántúli kisnemesek 1/4-e tudja aláírni a nevét, 119-ből 34 tud olvasni.¹⁵ A műveltség nem kötődik szorosan az olvasási kultúrához. Egy írástudatlan nemes vallomásaiban azonban tucatnyi bibliai kifejezést és bibliai citátumot foglaltak jegyzőkönyvbe, bizonyítva, hogy az olvasottság - adott esetben a bibliás műveltség - nem feltétlenül az egyéni olvasás eredménye.

Számottevőek az értelmiségi könyvtárak (Bod Péter, Cornides Dániel, Pétzeli József, Sinai Miklós, Kisfaludy Sándor, Kazinczy Ferenc, Batsányi János) és a

könyvszerető gyűjtők könyvtárai (Árva Bethlen Kata, Kazzay Sámuel, Fáy János, Teleki József, Illésházy István) s a nagy bibliofilek gyűjteményei (Jankovich Miklós, Horvát István, Apponyi Sándor, Todoreszku Gyula, Ráth György), amikor is „... a könyvek tízezrei Európa közös műveltségének lényeges eredményeit tartalmazták.” 16

Gróf Széchenyi Ferenc kezdeményezésére 1802-től nemzeti gyűjteménnyel rendelkezünk és emellett országos jelentőségű tudományos és szakkönyvtárak alakulnak. A cenzúra-viszonyok nem jelentéktelen szerepet játszanak az 1848-as forradalmi események előtt, a sajtószabadság március 15-i kikiáltásáig. Az önkényuralom, s a dualizmus kora újra megerősíti a cenzúra befolyását, de a nyomdászat, a könyvkiadás, a könyvkereskedelem fejlődésének már nem tud gátat szabni. Az Athaenaeum, a Franklin Társulat, a Révai-Testvérek, a Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt, Singer és Wolfner Irodalmi Intézete, Szent István Társulat és más kiadók tevékenységének köszönhetően az 1800-as évek végén évente kb. 1500 mű jelenik meg Magyarországon, s ez a szám az első világháborúig ugrásszerűen emelkedik.

A Trianoni Békediktátum az 1348 tudományos és közművelődési könyvtárból kevesebbet, mint a felét, 605-öt hagyott meg a Csonka-Magyarország területén, a 9 328.306 kötetes állományból 5.241.817 kötet maradt nálunk. A 91.741 ritkaságból 67.886, a 6.600 ősnymtatványból 5.215 és a 15.513 régi magyar könyvből 9.050 maradt meg. 17

Magyar könyvtártörténet. id. m. 98-100. p.

15 Magyar művelődéstörténet. id. m. 197. p.

16 Berlász Jenő: Könyvtári kultúránk a XVIII. században. In: Irodalom és felvilágosodás. Bp. 1974. 283-332.p. " Magyar könyvtártörténet. id. m. 348-349.p.

A két világháború között az a hazai gondolkodás, mely - Hóman Bálint és Klebelsberg Kuno nyomán - a területi veszteségek ellenére megteremtteni kívánta a „szellemi nagyhatalom” státusát, ezzel is készülve a történelmi Magyarország helyreállítására, termékenyen hatott a tudományos és művészeti életre. Legújabb kori történelmünk során az egyes szakterületek máig mértékadó munkái ekkor születnek meg. Szellemi mozgalmak indulnak a társadalmi problémák gyógyszerreit kutatni - népi írók, falukutatók, népfőiskolások - a konzervatív, a liberális, a polgári irányzatokat gazdagítva. Az -1930-as évek végén és 1940-es évek elején „virágkorát” élő korszak az 1944-es német, majd a szovjet megszállással lezárul.

A fővárosban országos jelentőségű nagykönyvtárak alakultak. Az Országos

Széchenyi Könyvtár minden magyar nyelvű nyomtatvány gyűjtője, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára a tudományos kutatás forrásainak tára, az Egyetemi Könyvtár a legtöbb külföldi irodalmat ajánlja, a Fővárosi Könyvtár a társadalomtudományok egyedülálló műhelye, az Országgyűlési Könyvtár az állami élet jogi dokumentumait teszi hozzáférhetővé. Ezekon kívül a megyei, városi, közművelődési, hivatali, iskolai, egyházi könyvtárak, szakkönyvtárak, népkönyvtárak látnak el ország szerte könyvtári feladatokat.

18

1948-tól a szovjet rendszer diktatúrája elszürkítette a szellemi élet eredeti színeit. Maga a szellem is - a könyvkultúrával együtt - totalitárius ellenőrzés alá került, hivatását csupán fogyatékosan gyakorolhatta, helyette a leninista ideológia alárendelt kiszolgálójává tették minden téren. A művelődés európai, keresztyén, konzervatív, humanista értékeit parancsra kellett elárulni, megbélyegezni, gyökereit elmetszeni és helyettük sztálinista panelekkel építkezni. Az értelmiség vagy maga is elárult, bírált, jobb esetben kiközösített, tönkretett, rosszabb esetben elpusztított alanya lett a gyökeres átalakításnak. S ha beállt az ideológiát kiszolgálók sorába, s akkor megszűnt hagyományos értelmiségi lenni. Akik beálltak a sorba, azok, *szellemi funkcionáriusként* eredeti hivatásukkal szembekeverülve, ideológiai propagandistákká degradálódtak. A sztálinista, majd kommunizmust, később szocializmust építő marxista diktatúra szellemi élete egészében a szovjet rendszer része: sem az „*európai*” sem a „*magyar*” - jelző nem alkalmazható rá hitelesen. A korszak barbárságát a példátlan cenzúra mellett, talán a szándékos kihagyásokkal közreadott külföldi és az ideológiailag „*átírt*” hazai klasszikusok így hamisított, csonkított művei fémjelzik leginkább.

Az 1960-as évektől mélyülő társadalmi-politikai válsággal összefüggésben enyhül az ideológiai dogmatizmus és - bár foghíjasan, cenzúrázottan, de - visszatérnek a polgári gondolkodás még mindig bírált, de már elérhető, használható kategóriái.

A közművelődési könyvtárak száma meghaladja a 10.000-et. A könyvek vásárlására költött összeg 8-10-szeresére emelkedik. A lakosság 60 % - a olvas az 1960-as évek közepén, legtöbben magyar és - a „vasfüggöny” mögé beengedett - nyugati klasszikusokat. 1986-ban 1 ember napi 45 oldalt olvas átlagosan. Az évente kiadott, kb. 2000 mű kb. 25.000.000 példányban jelenik meg. A század végén már - 1980-as, 1990-es évek - kb. 10.000 kiadott mű 100.000.000 fölötti példányszámáról beszélhetünk.

Az új évezred küszöbén Magyarországon változóban vannak az olvasási szokások. Sokfelé - közlekedési járművön, parkban, váróteremben - örömmel fedezzük fel az olvasót, amint elmélyed olvasmányában. Amikor azonban közelebbről meglessük, hogy mit olvas, általában

18 Ranschburg Viktor: Magyar könyvkultúra. In: Magyarok a kultúráért. Bp. 1929. 201-202.p.

elolvad minden örömről, mert legtöbbször - tisztelet a kevesebb kivételnek - az értéktelen, nemzetközi szennyirodalommal találkozunk.

Az ifjúság körében az irodalmi műveltség háttérbe szorul, miközben a számítógép használata még jelentősebben tör előre. Minden második diák használ könyvtárat, de ebbe a könyvtárhasználatba már a számítógépes tevékenység is beletartozik. A klasszikus értékek, nemzeti hagyományok rohamosan tűnnek el a fiatalok látóköréből, terjed azonban a funkcionális analfabétizmus, mely egy leendő szellemi élet szétzüllesztését előlegezi meg.

19

Korunk a papír és nyomda nélküli elektronikus dokumentum világába vezet, a hang, kép, szövegrögzítés együttes felhasználásának az ígéretével. A számítógép elterjedését, a digitális könyvtár megjelenését sokan a hagyományos könyv és könyvtár sírásójaként aposztrofálják. Ezzel szemben azt állapíthatjuk meg, hogy azokban a fejlett országokban, ahol a könyvtárgépesítés a legelőrehaladottabb állapotban van, s a legnagyobb arányú a Világháló használata, a könyvkiadás nemhogy nem enyészett el, hanem éppen erősödött: a kiadott könyvek száma nem csökkent, hanem tovább növekedett. Ahogy a nyomtatás megjelenése sem küszöbölte ki a kéziratos könyvet, mely utána még virágkorát érte, a film elterjedésével nem zártak be a színházak, a televízió megjelenésével nem tűnt el a mozi; a számítógép - érdekes módon - nemhogy elszorvasztotta volna a könyvet, mint avatag információ-hordozót, hanem inkább egyfajta reneszánszát idézte elő.

A magyarországi 3641 közművelődési könyvtárból 1074-ben van Internetes hozzáférés 2003-ban, városokban 88 %-os, a vidéki településeken 18 %-os arányban. Ugyanezen esztendőben több, mint 560 kiadó látja el a hazai és - szerény mértékben - a külföldi könyvpiacot.

1989 után sokan a szellemi élet újjászületésére számítottak. Kétségkívül helyreállt némileg az egyensúly a korábban tiltott, kiadatlan művek megjelentetésével, de a társadalmi tudatban ennek a pozitív változásnak a megjelenése még másfél évtized múltán sem érzékelhető. A szellemi élet egésze hasonló maradt a puha diktatúra korszakáéhoz. Vagyis, akadnak továbbra is kiemelkedő egyéni és intézményi, közösségi teljesítmények, de összehangoltságról, arányosságról, ezek méltányos bemutatásáról nem beszélhetünk. Tehát a valódi szellemi élet búvópatakként, spontán harcol ki helyet magának és esetlegesen kerül a közvélemény elé. Inkább bujdosónak tekinthető a saját hazájában, mint meghatározó tényezőnek. Rendeltetését megközelítőleg sem képes betölteni. A szellemi élet struktúrájának favorizált része azonban megint csak az ideológiai divatot követi, most egy másikat, mint a leninista diktatúra évtizedeiben és sokkal inkább tartozik egy nagy nemzetközi vonulathoz, mint a magyarhoz. Ami eredeti magyar érték, az rendszerint elmagányosodottan kallódik, bujdosik, szenved a szellemi élet szervezetlensége miatt, s mert nem áll kellőképpen mögötte a saját hazájának közéleté, nyilvánossága, intézményrendszere. Mindez a könyvművesség világában kézzelfoghatóan megmutatkozik.

A könyvtár említésekor általában könyvespolcokra, könyvraktárra gondolunk, pedig a könyvtár nem könyv jellegű dokumentumokat is vigyáz: filmre, magnó és videokazettára, hanglemeze, CD-ére, s az újabb és újabb információ-hordozókra. A könyvtár feladata, miként korábban, az új évezredben is az, hogy sokféle és fajta tudást hordozó dokumentumot őrizzen és tegyen hozzáférhetővé, melyek között a könyvek még nagyon sokáig vezető szerepre hivatottak. Ahogyan azt a reformkori Erdély könyvtáros tanára, tudós szerkesztője megfogalmazásának

19 Nagy Attila: Háttal a jövőnek? Bp. 2003.

érvényességét az elektronikus sajtóra is kiterjeszthetjük. Ezek ui. nem azért hatnak naivnak manapság, mert veszítettek az időszerűségükből, hanem azért, mert a világunk feje tetejére állított, abnormális társadalmi és kulturális viszonyok felé mozdult el:

„... a pályám gyönyörűsége és vezérlő csillagom, hogy ha beoltják a nemzetbe a könyvek szeretetét, s szétozzák az országban a jó könyvek millióit, ők beszélni fognak nemzetiünkhöz. Beleviszik a sivárság és a csüggedés helyett a szép iránt való érzéket, a bizalmat, a hitet a jó iránt, s a törekvést a jóra. Kiszorítják azt a rettentő gyűlöletet és keserűséget, mely mindenfelé elterjedt nálunk. Szeretetet juttatnak a szívekbe. A műveltség mellé... adjuk így a Lelkek nemes humanizmusát, s ez magasra visz, messze a tudatlanságtól, a gyűlölettől és a bűntől. Ezek a mi igazi ellenségeink. Irtó hadjáratot kell ellenük folytatnunk. El kell hódítanunk tőlük szíveket. Váraink a könyvtárak, harcolunk, mert csatáink közben segítségünkre robog - mint Csaba vitézei - egy tábor: valamennyi igaz magyar írónk, költőnk, tudósunk és bölcseink szellemserege... ,20

A nyugati és a hazai könyvtártörténet áttekintésével kimondhatjuk: a magyar könyvkultúra mindig európai volt, annak szerves, megbecsült része. A magyar könyvkultúra és szellemi élet, amikor szabad, akkor európai könyvkultúra és európai szellemi élet - amennyiben az „európai” - kifejezéshez az egyetemes értékőrzés és haladó szellemiség fogalmait társítjuk. A magyar lélek és szellem munkái ugyanakkor sajátos vonásokat hordoznak, melyek megkülönböztetik őket minden más nép, minden más kultúra alkotásaitól, s egyszersmind megakadályozzák, hogy egyszerűen besorolhatók legyenek a nyugati világnézet és gondolkodás kategóriáiba. Értékelésére nem a nyugatival történő, egyszerű összemérés útján, hanem sajátos történeti fejlődésének a számba vételével kerülhet sor.

Európában a „magyar sziget” tökéletesen integrálódott a latinitás világába, közben azonban megőrizte egyedülálló nyelvét, sőt ősi írását és eredeti népi kultúráját. Átvett európai értékeket, de hosszú évszázadokon át hatott is Európára. Nyugatról érkezett a reformáció, de

nagyobb hatást fejtett ki nálunk, mint nyugaton. A szellemi élet állandó törekvése volt az európai gondolkodás válogatott elemeinek a „*magyarrá tétele*”, hogy a hazai társadalom szembesüljön velük, s alkalmazva azokat saját magára a nemzet sorsán javíthasson.

Ugyanakkor azt nem mondhatjuk el, hogy a magyar irodalom és szellemi élet értékeit hasonló állhatatossággal igyekeztek volna a Kárpát-medencén túl is - nyugaton és keleten, északon és délen - megismertetni.

A magyar könyvkultúra története és számos tanulsága arra emlékeztet bennünket, hogy a könyvre holnap is nagy szükségünk lesz, mint szellemi folyamatok közvetítőjére, az oktatásnak, nevelésnek, a tudomány művelésének, a szabad szellemi életnek, hitünk és hagyományaink ápolásának eszközére. És arra a könyvtárra, mely nem csupán dokumentum-halmazok feldolgozott, hozzáférhetővé tett információs központja, hanem szellemi műhely, melyben a felülről való bölcsességgel jól megférő emberi tudás inspirálhat hivatásunk nemesebb betöltésére.

Sárospatak, 2005.

20 Gyalui Farkas: A magyar könyvtárak jövőjéről. = Könyvtári Figyelő 2004/1. 17-25.p.